

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM LIBRI QUINQUE

LIBER PRIMUS

I.1-2 Cum defensionum laboribus senatoriisque muneribus aut omnino aut magna ex parte essem aliquando liberatus, rettuli me, Brute, te hortante maxime ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi, et cum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur, hoc mihi Latinis litteris inlustrandum putavi, non quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset, sed meum semper iudicium fuit omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Graecos aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores et instituta vitae resque domesticas ac familiaris nos profecto et melius tuemur et lautius, rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. iam illa, quae natura, non litteris adsecuti sunt, neque cum Graecia neque ulla cum gente sunt conferenda. quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda?

V. 9 Malum mihi videtur esse mors.

Isne, qui mortui sunt, an is, quibus moriendum est?

Utrisque.

Est miserum igitur, quoniam malum.

Certe.

Ergo et i, quibus evenit iam ut morerentur, et i, quibus eventurum est, miseri.

Mihi ita videtur.

Nemo ergo non miser.

Prorsus nemo.

Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum qui viverent exciperes—moriendum est enim omnibus—, esset tamen miseriae finis in morte. quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sem-

piternam. necesse est enim miseros esse eos qui centum milibus annorum ante occiderunt, vel potius omnis, quicumque nati sunt.

10. Ita prorsus existimo.

Dic quaeso: num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, travectio Acherontis, 'mento summam aquam attingens enectus siti' Tantalus? tum illud, quod 'Sisyphus versat saxum sudans nitendo neque proficit hilum?' fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos et Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet nec M. Antonius nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenen; tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. haec fortasse metuis et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

VI. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam?

An tu haec non credis?

Minime vero.

Male hercule narras.

Cur? quaeso.

Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem.

11. Quis enim non in eius modi causa? aut quid negotii est haec poëtarum et pictorum portenta convincere?

Atqui pleni libri sunt contra ista ipsa disserentium philosophorum.

Inepte sane. quis enim est tam excors, quem ista moveant?

Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli.

Ita prorsus existimo.

Ubi sunt ergo i, quos miseros dicis, aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt.

Ego vero nusquam esse illos puto.

Igitur ne esse quidem?

Prorsus isto modo, et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sint.

12. Iam mallet Cerberum metuere quam ista tam inconsiderate diceres.

Quid tandem?

Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum qui non sit dicis esse.

Non sum ita hebes, ut istud dicam.

Quid dicis igitur?

Miserum esse verbi causa M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit, miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus, omnis denique miseros, qui hac luce careant.

Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt;

tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent.
Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri
quidem sunt.

Non dico fortasse etiam, quod sentio; nam istuc
ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto.

13. Quid? miserius quam omnino numquam fuisse? ita,
qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt,
et nos, si post mortem miseri futuri sumus, miseri
fuimus ante quam nati. ego autem non commemini,
ante quam sum natus, me miserum; tu si meliore me-
moriam es, velim scire, ecquid de te recordere.

VII. Ita iocaris, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non
sint, et non eos miseros, qui mortui sunt.

Esse ergo eos dicis.

Immo, quia non sint, cum fuerint, eo miseros esse.

Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pu-
gnat, quam non modo miserum, sed omnino quicquam
esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena cum
Calatini Scipionum Serviliorum Metellorum sepulcra
vides, miseros putas illos?

Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam,
miseros esse, sed tantum miseros, ob id ipsum, quia
non sint.

Non dicis igitur: 'miser est M. Crassus', sed tan-
tum: 'miser M. Crassus'?

Ita plane.

14. Quasi non necesse sit, quicquid isto modo pronun-
tias, id aut esse aut non esse! an tu dialecticis ne
imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne
pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit ut
appellarem ἀξιωμα, utar post alio, si invenero melius)
—id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut fal-
sum. cum igitur dicis: 'miser M. Crassus', aut hoc di-
cis: 'miser est Crassus', ut possit iudicari, verum id
falsumne sit, aut nihil dicis omnino.

Age, iam concedo non esse miseros, qui mortui sint,
quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent,
eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus,
cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim
potest in vita esse iucunditas, cum dies et noctes co-
gitandum sit iam iamque esse moriendum?

VIII. 15. Ecquid ergo intellegis, quantum mali de humana
condicione deieceris?

Quonam modo?

Quia, si mors etiam mortuis miserum esset, infini-
tum quoddam et sempiternum malum haberemus in
vita; nunc video calcem, ad quam cum sit decursum,
nihil sit praeterea extimescendum. sed tu mihi videris
Epicharmi, acuti nec insulsi hominis ut Siculi, senten-

tiam sequi.

Quam? non enim novi.

Dicam, si potero, Latine. scis enim me Graece loqui
in Latino sermone non plus solere quam in Graeco
Latine.

Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista
sententia?

'Émori noló, sed me esse mórtuum nihil aéstimo.'

Iam adgnosco Graecum. sed quoniam coëgisti, ut
concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse,
perface, si potes, ut ne moriendum quidem esse mise-
rum putem.

16. Iam istuc quidem nihil negotii est, sed ego maiora
molior.

Quo modo hoc nihil negotii est? aut quae sunt tan-
dem ista maiora?

Quia, quoniam post mortem mali nihil est, ne mors
quidem est malum, cui proximum tempus est post
mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne morien-
dum quidem esse malum est; id est enim pervenien-
dum esse ad id, quod non esse malum confitemur.
Uberius ista, quaeso. haec enim spinosiora, prius ut
confitear me cogunt quam ut adsentiar. sed quae sunt
ea, quae dicis te maiora moliri?

Ut doceam, si possim, non modo malum non esse,
sed bonum etiam esse mortem.

Non postulo id quidem, aveo tamen audire. ut enim
non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit,
efficies. sed nihil te interpellabo; continentem orati-
onem audire malo.

17. Quid, si te rogavero aliquid? nonne respondebis?

Superbum id quidem est, sed, nisi quid necesse erit,
malo non roges.

IX. Geram tibi morem et ea quae vis, ut potero, expli-
cabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint
et fixa, quae dixero, sed ut homunculus unus e multis
probabilia coniectura sequens. ultra enim quo progred-
diar, quam ut veri similia videam, non habeo; certa
dicent i, qui et percipi ea posse dicunt et se sapientis
esse profitentur.

Tu, ut videtur; nos ad audiendum parati sumus.

18. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse,
quid sit, primum est videndum. sunt enim qui disces-
sum animi a corpore putent esse mortem; sunt qui
nullum censeant fieri discessum, sed una animum et
corpus occidere, animumque in corpore extinguere. qui
discedere animum censent, alii statim dissipari, alii
diu permanere, alii semper. quid sit porro ipse ani-
mus aut ubi aut unde, magna dissensio est. aliis cor

ipsum animus videtur, ex quo excordes, vecordes concordesque dicuntur et Nasica ille prudens bis consul 'Corculum' et 'egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus'. **19.** Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem; aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere; aliis nec cor ipsum placet nec cerebri quandam partem esse animum, sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum; animum autem alii animam, ut fere nostri— declarat nomen: nam et agere animam et efflare dicimus et animosos et bene animatos et ex animi sententia; ipse autem animus ab anima dictus est—; Zenoni Stoico animus ignis videtur. **X.** sed haec quidem quae dixi, cor, cerebrum, animam, ignem volgo, reliqua fere singuli. ut multo ante veteres, proxime autem Aristoxenus, musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus quae ἁρμονία dicitur: sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri tamquam in cantu sonos. **20.** hic ab artificio suo non recessit et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse ullum, numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagorae visum erat, in natura maxuma esset. eius doctor Plato triplicem finxit animum, cuius principatum, id est rationem, in capite sicut in arce posuit, et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit: iram in pectore, cupiditatem supter praecordia locavit. **21.** Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium primo libro multos loquentes facit; duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustra que animalia et animantis appellari, neque in homine inesse animum vel animam nec in bestia, vimque omnem eam, qua vel agamus quid vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quicquam nisi corpus unum et simplex, ita figuratum ut temperatione naturae vigeat et sentiat. **22.** Aristoteles, longe omnibus—Platonem semper excipio—praestans et ingenio et diligentia, cum quattuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orerentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens; cogitare enim et providere et discere et docere et invenire aliquid et tam multa [alia] meminisse, amare odisse, cupere timere, angi laetari, haec et simi-

lia eorum in horum quattuor generum inesse nullo putat; quintum genus adhibet vacans nomine et sic ipsum animum ἐνδελέχειαν appellat novo nomine quasi quandam continuatam motionem et perennem.

XI. Nisi quae me forte fugiunt, haec sunt fere de animo sententiae. Democritum enim, magnum illum quidem virum, sed levibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus; nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. **23.** Harum sententiarum quae vera sit, deus aliqui viderit; quae veri simillima, magna quaestio est. utrum igitur inter has sententias diiudicare malumus an ad propositum redire?

Cuperem equidem utrumque, si posset, sed est difficile confundere. quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus; sin id non potest nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc, illud alias.

Quod malle te intellego, id puto esse commodius; efficiet enim ratio ut, quaecumque vera sit earum sententiarum quas exposui, mors aut malum non sit aut sit bonum potius. **24.** nam si cor aut sanguis aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore; si anima est, fortasse dissipabitur; si ignis, extinguetur; si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? his sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest; pariter enim cum vita sensus amittitur; non sentientis autem nihil est ullam in partem quod intersit. reliquorum sententiae spem adferunt, si te hoc forte delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in caelum quasi in domicilium suum pervenire.

Me vero delectat, idque primum ita esse velim, deinde, etiamsi non sit, mihi persuaderi tamen velim.

Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres nihil erit.

Feci mehercule, et quidem saepius; sed nescio quo modo, dum lego, adsentior, cum posui librum et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, adsensio omnis illa elabatur.

25. Quid? hoc dasne aut manere animos post mortem aut morte ipsa interire?

Do vero.

Quid, si maneant?

Beatos esse concedo.

Sin intereant?

Non esse miseros, quoniam ne sint quidem; iam istuc coacti a te paulo ante concessimus.

Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis? quae aut beatos nos efficiet animis manentibus aut non miseros sensu carentis.

XII. 26. Expone igitur, nisi molestum est, primum, si potes, animos remanere post mortem, tum, si minus id obtinebis—est enim arduum—, docebis carere omni malo mortem. ego enim istuc ipsum vereor ne malum sit non dico carere sensu, sed carendum esse.

Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus, quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum, et primum quidem omni antiquitate, quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse quae erant vera cernebant.

117. Quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum atque ita velut superiore e loco contionandum, ut homines mortem vel optare incipiant vel certe timere desistant? nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem adfert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius quam in mediis vitae laboribus obdormiscere et ita coniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Enni quam Solonis oratio. hic enim noster: 'nemo me lacrimis decoret' inquit 'nec funera fletu faxit!' at vero ille sapiens:

'Mors mea ne careat lacrimis: linquamus amicis
Maerorem, ut celebrent funera cum gemitu.'

118. nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus emittique nos e custodia et levare vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum remigremus aut omni sensu molestiaeque careamus; sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis nobis faustum putemus nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano nec id gigneret aut aleret, quod cum exanclavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis et per fugium putemus. **119.** quo utinam velis passis

pervehi liceat! sin reflantibus ventis reiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum aut relictum putes.

Ego vero, et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem.

Optime, inquam. sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid, cras autem et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum formidinum cupiditatum, qui omnis philosophiae est fructus uberrimus.